

Назар Кісь

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
кандидат історичних наук, науковий співробітник (Україна)
e-mail: danylovych@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4143-1862>

«Лояльність вірних народів». Маніфестація національного патріотизму під час візитів цісаря Франца Йосифа до Львова

Анотація. Метою статті є на конкретних прикладах (візитах імператора Франца Йосифа) показати, як різні групи репрезентували місто Львів, як це уявлення змінювалось із часом (від неоабсолютизму 50-х років XIX століття до широкої автономії початку XX століття), які соціальні групи домінували, як національні громади боролись за право бути почутим та як вони вибудовували символічні стосунки між імператором та підданими. **Методологічну основу дослідження становлять** принципи історизму, об'єктивності та системності. Використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історіографічного аналізу, узагальнення, кількісний, хронологічний, ретроспективний. **Наукова новизна** роботи полягає у комплексному аналізі стану вивчення питання в сучасній історіографії та співставлення наявних даних із доступними свідченнями того часу. **Висновки.** Протягом майже 70 років, з середини XIX до початку XX століття, Галичина як частина імперії Габсбургів пройшла шлях від жорсткого адміністрування з Відня до широкої автономії. Водночас змінився характер відносин між основними національними групами (поляками, євреями та українцями). Ці групи, використовуючи можливості, передбачені конституцією, розвивались і представляли себе перед владою, окреслювали символічні межі «1свій-чужий» та взаємодіяли між собою. Вони також мобілізували своїх членів на певні масові заходи, такі як візити імператора чи національні демонстрації. До середини XIX століття ритуал візитів імператора до провінції вже був відшліфованим до дрібниць, як і символічні ролі правителя. Цісар був меценатом, воєначальником, суддею, «батьком» тощо. Галичина та Львів (як столиця провінції) спочатку просто переймали ці ритуали і символи. Однак з часом місцеві еліти почали формувати власні програми, підкреслювати власну символіку, тобто активно брати участь в процесі. А імперські ритуали стали зразком, на якому місцеві еліти будували деякі національні традиції масової політики. Традиції демонстрацій, святкової ілюмінації, будівництва тріумфальних арок, військових оркестрів та багато іншого були запозичені з імперського ритуалу та адаптовані місцевими елітами до своїх потреб. Якщо ми зрозуміємо, як це працювало на рівні «вірні піддані вітають справедливого монарха», ми можемо по-іншому поглянути на масову політику початку XX століття, коли вулиці Львова стали сценою для політичної драми сучасності.

Ключові слова: візит, масова політика, репрезентація, ритуал, символічна роль, цісар.

Постановка проблеми. Цісар Франц Йосиф відвідував місто Львів п'ять разів [Кісь, 2020]. Кожного разу це була не лише нагода для Відня продемонструвати свою владу, але й можливість для підданих засвідчити свою лояльність, незамінність, вірність, успішність тощо. А паралельно – заманіфестувати оточуючим своє існування як національної спільноти.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У сучасній українській науковій літературі досліджувана проблема знайшла часткове відображення у статті М. Осередчука, присвяченій висвітленню візитів Франца Йосифа в пресі [Осередчук, 2013], та в працях про Крайову виставку 1894 р. [Головата, 2020]. Однак більшість текстів на цю тематику складають публіцистичні або краєзнавчі роботи [Гор, 2000; Гуменний, 2016; Мандзюк, 2010]. Водночас тема власної репрезентації під час візитів імператора для розуміння тогочасних процесів є надзвичайно важливою і може пролити додаткове світло на проблему міжнаціональних стосунків у Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Працею, що дає добре розуміння описуваних в статті процесів, є книга Даниеля Уновського «The pomp and politics of patriotism: imperial celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916» [Unowsky, 2005]. У ній показано загальноімперську традицію урочистостей, яку на основі місцевої преси можна детально проаналізувати на прикладі Львова.

Мета статті. Висвітлити те, як головні національні групи Галичини (поляки, євреї, українці) використовували візити імператора в столицю краю, щоб показати себе владі та «іншим», а також для власної мобілізації.

Виклад основного матеріалу. Важливою у цьому контексті є не лише фізична присутність «біля цісаря», але й спосіб свого позиціонування. Імператорські відвідини дуже показові, адже дають змогу простежити зміни в маніфестаціях від 50-х років XIX ст. до початку XX ст., тобто від епохи неоабсолютизму до часів широкої автономії. Особливістю правління Франца Йосифа є те, що він, серед іншого, був «великим емансипатором», тобто сам виступав гарантом свобод для різних етнічних та релігійних спільнот своїх підданих. Тому культ імператора був актуальним навіть в епоху поширення націоналізмів.

Простежуючи, як описувалися візити різних років, важливо звертати увагу на деталі. Наприклад, на кунтуші – «становий одяг» для 50-х років XIX ст., які після отримання автономії стають «польськими національними костюмами». Або на використанні кольорів при декоруванні будинків: поєднання білого і червоного у 1851 р., після поразки повстання вважалося мало не надзвичайною подією. Натомість на початку XX століття біло-червоні штандарти майже витіснили кольори краю (червоний та синій) з міського публічного простору. Важливим маркером є театральні програми – чим далі, тим більше твори польських драматургів та народні танцювальні номери зайняли місце нейтральних постановок.

Метою першого інспекційного візиту Франца Йосифа у 1851 р. було представити підданам нового імператора – переможця повстанців, визволителя селян, справедливого монарха. У такій ситуації місцеві еліти мали просто виконати написану у Відні програму, а бунтівні аристократи – не дратувати цісаря своєю присутністю [Unowsky, 2005 : 38]. Натомість селяни могли продемонструвати свою вдячність, при чому особисто, без посередництва чиновників.

Окремо варто згадати русинів, для яких візит 1851 р. став можливістю нагадати про свою відданість під час революції 1848 р. і ще раз показати себе – «тирольців Сходу», як противагу «ненадійним полякам». Саме з 1851 роком пов'язана напівлегендарна фраза Франца Йосифа: «Тут я між своїми русинами», – яка ще довго використовувалася як аргумент для проведення українськими діячами проавстрійської політики [Осередчук, 2013 : 95].

У 1851 р. актуальною була ідея формування локальної позанаціональної спільноти. На Високому Замку цісарю продемонстрували два варіанти «селянського весілля» – «в руському та латинському обрядах», тобто йшлося про станові чи релігійні відмінності. А села Зубра, Голоско, Брюховичі і Сихів трактувалися як «підльвівські», а не «польські» чи «українські» [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 246; [Б.а.]. Sprawy krajowe. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 234].

У цю концепцію вписувалися і відвідини «станового балу» чи Оссолінеуму – бібліотеки, заснованої польськими аристократами [Unowsky, 2005 : 43], а також прийом «делегації від Станів краю» в палаці намісника. При цьому польські кунтуші описувалися в пресі як «становий одяг», без прив'язки до національної традиції [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 241; [Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 242].

Проте ознаки національної саморепрезентації були помітні вже в 1851 р. Серед прикрас, які декорували Оссолінеум під час балу, крім гербів земель монархії, двоголових орлів і тому подібного, розмістили і менш нейтральні речі. Наприклад, картину із зображенням Вісли та кораблем «Краків» з написом «вітай, королю, на землі наших батьків». Або зображення в'їзду Казимира Великого до стародавньої польської столиці Гнезна, на якій помістили рядок пісні «Witaj nam, witaj, miły gospodynie» [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 243]. У театрі імператор насолоджувався мазуром як «найбільш польською мелодією», полонезом, а також коломийкою, яка йшла під виглядом «народної пісні південно-східних земель краю» [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 248]. Преса розділяла становий бал, як ініціативу аристократів, та театральний репертуар – як «вираз почуттів молодого покоління» [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 245].

Стрілецьке товариство, яке приймало Франца Йосифа у Стрільниці, позиціонувалося як міська організація з довгою історією лояльності до монархів – від короля Речі Посполитої Сигізмунда Августа до імператора Франца I. Хоча і тут не обійшлося без «правильних» наголосів, бо, як йшлося в урядовій газеті, «члени Товариства боронили місто від литвинів, татар, волохів та шведів» [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 242].

Національною маніфестацією для русинів стали закладання наріжного каменю Народного дому [[Б.а.]. Przegład. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 241] та відвідання собору Святого Юра. І хоча урядова «*Gazeta Lwowska*» писала, що біля греко-католицької церкви Франца Йосифа зустрічали віряни «обох визнань», більшість складали руські священники, семінаристи та селяни, які вітали імператора окликами «Многая літа».

До фундаментів Народного дому цісар прибув на коні прямо з військових виправ на Янівському плацу. Тут, на руїнах зруйнованого в 1848 році університету, в оточенні гренадерів, на нього чекали представники духовенства, інтелігенції, чиновники, офіцери та прості глядачі. Після короткого богослужіння імператор «укріпив камінь поданими йому інструментами» та

оглянув плани будови. Закінчилось дійство традиційним співом «Многая літа» [[Б.а.]. Przegląd. 1851. *Gazeta Lwowska*. Nr. 250].

У 1855 р. Франц Йосиф відвідав Львів під час Кримської війни. Ситуація була напруженою, адже Австрія висунула вимогу вивести російську армію з Молдовського князівства та Валахії, йшла мова про контроль над гирлом Дунаю та експортом зерна. Тому важливою стала підтримка місцевої еліти. Відповідно політика Відня стосовно польських аристократів пом'якшала і останні змогли скористатися цим шансом [[Б.а.]. *Monarchya Austriacka. Sprawy krajowe*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 140; [Б.а.]. *Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 22 czerwca 1855*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 142; [Б.а.]. *Monarchya Austriacka. Sprawy krajowe*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 143].

Свідченням цього потепління стало «чаювання зі шляхтою» (власне, так і писала преса, уже про «шляхту» а не «представників Станів краю») на горі Франца Йосифа (Високому Замку). Сам візит припав на період, коли багато аристократів перебували поза межами краю. Так, хтось терміново повертався з курортів, хтось – з Паризької виставки. Лише з-під Кракова, зі своїх маєтків, прибуло близько 140 осіб, щоб особисто привітати монарха.

Крім традиційного уже напису «Вітай нам, вітай милий Господине», імперських орлів і штандартів, двох тріумфальних арок, Високий Замок прикрашали алегоричні постаті Діяльності та Ласкавості, оливкові гілки та сюжет розбивання кайданів. Цісаря Франца Йосифа з братом Карлом Людвігом в одностроях уланів, у супроводі свити, теж одягненої у військовій мундири, зустрічали представники шляхти в «станових кунушах». Усього чаювання зібрало близько 400 учасників [[Б.а.]. *Monarchya Austriacka. Sprawy krajowe*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 148], не рахуючи численних глядачів, які зібралися тут на фестини [[Б.а.]. *Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 23 czerwca 1855*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 143; [Б.а.]. *Monarchya Austriacka. Sprawy krajowe*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 144].

Після привітання Намісника (як Президента Станового сейму) в оточенні шляхти, духовенства, представників цивільної та військової влади, а також «видатних львів'ян», Франц Йосиф випив чаю у спеціально приготованих апартаментах (під супровід музики у виконанні філармонійного товариства). А потім з балкону оглянув міську ілюмінацію [[Б.а.]. *Monarchya Austriacka. Sprawy krajowe*. 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 145].

Візит цісаря Франца Йосифа до Львова у 1880 р. відбувся в рамках великої інспекційної подорожі. На той час Галичина вже отримала широку автономію, відповідно місцеві аристократи мали можливість продемонструвати свої успіхи в управлінні краєм. Також у 1880 р. на повну силу проявився культ імператора, який робив з Франца Йосифа центральну, єднаючи постать держави. Водночас національне не суперечило імперському, навпаки – національна ідентичність була частиною ширшої, імперської/династичної, з батьком-цісарем на вершині. Імператор був символом «традиційного» патріотизму (династичного), на противагу «новочасному», націоналістичному. Де батьківщина – це землі, де правлять Габсбурги [Unowsky, 2005 : 6]. У 1880 р. не мобілізували армію, порядок у Львові мала забезпечити «громадянська варта», що складалася з міщан. Порівняно з 50-ми роками ХІХ ст. відбулися і суто технологічні зміни. Вже функціонувала залізниця, тож відпала потреба пересуватися в супроводі двору і значної кількості прислуги.

Якщо візити 1851 та 1855 рр. були бюрократичними і мілітарними, то відвідини 1880 р. стали «виразом всенародної любові». Принаймні так про це писала тогочасна місцева преса, орієнтована переважно на польських аристократів чи польський демократичний табір, а вони схвалювали конституційну угоду і вважали її причиною потепління стосунків між Віднем і провінцією [Unowsky, 2005 : 48].

Загалом місцеві газети активно включилися в процес «самопрезентації» для різних груп впливу. Так, руський комітет через газети закликав українців прикрашати будинки синьо-жовтими кольорами і вітати цісаря окликами «Слава» та «Многая літа». До Львова русини мали їхати в народному одязі, щоб не дати полякам показати Галичину як виключно польський край. Як йшлося в народовецькому часописі «Діло», «живемо в Австрії, а не в Польщі» [Осередчук, 2013 : 96]. Були, звісно, і розходження між українофілами та русофілами. Русофіли говорили, що потрібно скласти список скарг, українофіли – що треба зустріти цісаря як захисника свободи, з ентузіазмом і без нарікань. Довести всім, що українці існують, що вони лояльні до Габсбургів, а не до царя, як пише польська преса. Головне – не допустити думки, ніби репрезентантом їхніх інтересів є поляки [Unowsky, 2005 : 68].

Польські консервативні видання, трактуючи польськість як підсилювач до габсбурзького патріотизму, пропагували ідею «органічної праці». Особливо після невдалого повстання проти Росії у 1863 р. та отримання конституційних свобод у результаті компромісу 1867 р. [Unowsky, 2005 : 58]. Це візуально втілювалося, наприклад, через спосіб прикрашання Галицької ошадної каси з приводу приїзду імператора – з одного боку будівлі висів транспарант, що символізував Польщу, з іншого – Австрію [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie*. 1880. *Gazeta*

Lwowska. Nr. 211]. Навіть демократичні польські часописи «Gazeta Narodowa» та «Dziennik Polski», які, очевидно, не підтримували консервативістів-станьчиків, теж виступали за широку автономію [Unowsky, 2005 : 59].

Наскільки складних форм набувала місцева лояльність можна уявити з матеріалів урядового часопису «Gazeta Lwowska». У дайджесті з повідомлень різних газет, присвячених приїзду цесаря, йшлося, з одного боку, про «поляків як співтворців крайової політики» чи про «львів'ян та решту поляків» [[Б.а.]. Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1880. *Gazeta Lwowska*. Nr. 209], а з іншого – про «старовинну столицю князя Льва» і «Галицьку Русь» [[Б.а.]. Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1880. *Gazeta Lwowska*. Nr. 210].

У 1880 р. цесар вже був дуже популярною фігурою, а ритуали його появи на публіці – відшліфованими до дрібниць. Головні елементи повторювалися від міста до міста: гарматні залпи, церковні дзвони, натовпи селян, школярі, дівчата з квітами, ілюмінація, походи зі смолоскипами, багаття на вершинах гір, серенади, звані вечери, бали, вранішні богослужіння тощо. Новинкою стало те, що місцевим елітам дозволили проявити себе і зайнятися прийомом. Отож, Сейм виділив кошти на організацію зустрічі, був створений спеціальний комітет, «щоб цесар міг побачити народ, а народ міг побачити цесаря». Міські ради Кракова і Львова створили місцеві комітети, що займалися декоруванням будинків, ілюмінацією, будівництвом тріумфальних арок. Організували також «громадянську варту», щоб не заводити в міста армію і продемонструвати взаємну довіру. Селяни організовано, під керівництвом парохів, прибували до залізничних станцій, через які проїжджав імператорський потяг (на це Сейм також виділив кошти). Оскільки поїзд з цесарем міг пригальмувати чи навіть зупинитися, рекомендовано мати приготовану коротеньку вітальну промову (текст якої слід було заздалегідь узгодити з органами влади) [Unowsky, 2005 : 57].

Особливістю львівської ситуації стало те, що місто уособлювало прогрес під владою Габсбургів, тоді як Краків – королівське минуле. За короткий час населення Львова виросло в 5 разів (до 100 тисяч), тут жили переважно польськокомовні та німецькомовні мешканці, окремо варто згадати юдеїв, навколо розташовувалися руські села. Відповідно і політична ситуація була не така, як у Кракові, де безроздільно домінували станьчики – консерватисти. Соціальний поділ міста, що динамічно зростало, ще більше підсилював національний. Сюди ще слід додати присутність давньої вірменської громади та роль Львова як центру культурного і політичного життя українців. Тому, якщо в Кракові все відбулося так, як це уявляли собі польські консерватисти, то у Львові слід було врахувати думки польських національних демократів, русинів і юдеїв [Unowsky, 2005 : 66].

Так, у 1880 р. Франц Йосиф в супроводі чиновників і місцевих аристократів відвідав дві синагоги (у 50-х не був у жодній). На вулицях його вітала єврейська молодь (німецькою мовою) і супроводжували натовпи підданих [[Б.а.]. Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1880. *Gazeta Lwowska*. Nr. 211].

Русини у 1880 р. традиційно згадували скасування панщини, наголошували на рівноправності народів і верховенстві закону в монархії. Не маючи власної аристократії, вони апелювали до історії, так у пресі з'явилися повідомлення на кшталт «Столиця Галицької Русі вітає монарха» чи «Русь віддає поклон в місті князя Льва» [[Б.а.]. Єго Величество Цесарь Франць Іосифъ І во Львовѣ. 1880. *Діло*. Ч. 67].

Не обійшлося в руських газетах і без критики поляків. Так, на дзвіниці Домініканського монастиря помітили білого орла, хоча загалом «місто і його мешканці» виявилися толерантними до української символіки – на багатьох будинках майоріли синьо-жовті хоругви. Гіршою, на думку редакції часопису «Діло», була ситуація з представниками крайової влади. Зокрема, маршалок у вітальній промові у Львові взагалі не вживав руської мови, хоча мав би як представник краю. Більше того, він заявив, що лояльність «народу» з'явилася «віднедавна». У «Ділі» зауважили, що «віднедавна» лояльними стали польські аристократи, заявивши своє «при тобі стоїмо і стояти хочемо» після конституційного компромісу. Тоді як лояльність русинів має набагато довшу історію. До того ж, коли маршалок вітав Франца Йосифа на кордоні провінції, його промова була більш нейтральною, тому таких зауважень не виникало [[Б.а.]. «Привѣтъ цесаря» через краевого Маршалка. 1880. *Діло*. Ч. 69].

Чіткий поділ на українську і польську громади краю продемонстровано уже в перший вечір цесарських відвідин, коли окремі хори виконали для Франца Йосифа дві окремі вітальні кантати різними мовами. В обох йшлося про те, що вірний народ зустрічає свого монарха на землі своїх предків.

У наступні дні цесар відвідав ще два знакові українські об'єкти у Львові – собор Святого Юра і Народний Дім (з Академічною гімназією). Характерними ознаками цих візитів була масова присутність духовенства і селянства з провінції (на подвір'ї церкви Юра самих лише парафіяльних священників було близько 400 осіб), маніфестування себе через мову (вітальні оклики «Слава!» та «Многая літа!»), а також демонстрація лояльності і вдячності. Зокрема, в

Народному Домі встановили хоругву русинів-добровольців 1848 р., подаровану архикнягинєю Софією, матір'ю цесаря. У вітальних промовах (в яких німецька мова періодично розбавлялася руською) під імператорську опіку «передали» народність, обряд, мову, письмо і «все тисячолітне насліддя» [[Б.а.]. Его Величество Цесарь Францъ Іосифъ І во Львовѣ. 1880. *Діло*. Ч. 68]. Зрештою, під час відвідин гімназії Францу Іосифу дякували за можливість навчати дітей рідною мовою і продемонстрували шкільні підручники, як доказ того, що руська мова є мовою науки [[Б.а.]. Е.В. Цесарь Францъ-Іосифъ І въ русской академичной гимназії. 1880. *Діло*. Ч. 69].

Звичайно, польська присутність у Львові була більш відчутною. Цесар теж «інспектував» навчальні і культурні заклади, був в Оссолінеумі [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie*. 1880. *Gazeta Lwowska*. Nr. 212]. Але відвідини Сейму (де йому продемонстрували полотно Матейка «Люблінська унія»), як представницького органу цілого краю, безумовно, важко порівнювати із відвідинами руського Народного Дому [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie*. 1880. *Gazeta Lwowska*. Nr. 213].

Крім того, польська шляхта мала змогу представити себе в театрі чи на балах. У Ратуші коштом громади міста організовано «Міщанський бал», на якому були присутні близько 2000 гостей і де українців було не більше 20 осіб, включно з митрополитом і єпископами. Танцювальна програма складалася з польських полонеза та мазура і нейтрального вальсу, а багато гостей були вдягнені в «національні польські кунтуші» [[Б.а.]. Е.В. Цесарь во Львовѣ. День другій. – Недѣля дня 31 серпня (12 вересня). 1880. *Діло*. Ч. 69]. Аналогічно, хоч і не так масштабно, виглядав і «шляхетський бал» у міському касині. Так само і вечір в театрі Скарбка мав продемонструвати імператору «польськість краю» – програма включала польську драму і польські танцювальні номери [[Б.а.]. Е.В. Цесарь Францъ-Іосифъ І во Львовѣ. День четвертий. – Вовторокъ дня 2 (14) вересня. 1880. *Діло*. Ч. 71].

За результатами відвідин Львова Францом Іосифом у 1880 р. більшість залишилася задоволеною. Українці і євреї змогли заявити про свою присутність, поляки – продемонструвати свою ефективність в управлінні краєм. Більш далекосяжним наслідком стало те, що всі згадані суб'єкти використали мобілізацію прихильників для зустрічі імператора, а надалі – задля досягнення своїх політичних цілей. Зокрема, участь селян узаходах українських політиків у Львові стане звичною у наступні роки [Unowsky, 2005 : 70].

У 1894 р. цесар Франц Іосиф відвідав Львів під час Крайової виставки (яка проводилася під його патронатом). Виставка мала засвідчити прогрес у розвитку краю, а також успіхи місцевої влади. Але візит 1894 р. був і традиційною інспекційною поїздкою імператора, що включала перевірку військових частин, закладів освіти, оцінку розвитку міста.

1894 рік – це останній рік політики «Нової ери», польсько-українського компромісу в Галичині. Польські аристократи і українські консерватисти намагалися продемонструвати, що ця політика приносить реальні позитивні зміни. Крім демонстрації успіхів, поляки мали на меті закріпити статус Галичини як польського краю. Через це навіть сама виставка багатьма сприймалася не як крайова промислова, а радше як національно-культурна польська, як «маніфестація єдності і життєвої сили польського народу». Ще й приурочена до повстання Костюшка, куди школярів-русинів возили на екскурсії дивитися на Рацлавіцьку панораму [Головата, Р. 2020]. Польські еліти і цього разу, як і в 1880 р., розробили програму, забезпечували порядок за допомогою «громадянської варти». Але, порівнюючи з 1880 р., більшою була роль армії.

Відень у цей час, після урядової кризи 90-х років, потребував порозуміння з польськими аристократами. Цесар відвідував аристократиків, бував на раутах і званих вечорах, чого не було в період неабсолютизму. Відень підтримував політику «патріотичної співпраці», яка б мала замінити національне протистояння в провінції. Хоча і демонстрація зв'язку цесаря безпосередньо з підданими була важливою. Тим більше, що кінець ХІХ століття характеризувався появою масової політики, коли ритуали за участі Габсбургів мали уже конкурувати з національними чи робітничими маніфестаціями. Габсбургам було складніше, якщо порівнювати із національно-орієнтованою політикою Берліна чи Санкт-Петербурга, тому акцент робився на дотриманні громадянських прав і на стабільності [Unowsky, 2005 : 78].

Хоча преса і писала про те, що польським консерватистам знову вдалося продемонструвати свою незамінність, українці та польські соціал-демократи вже почали підважувати монополію консерватистів. Адміністрація краю небезпідставно побоювалася, що «політика» може зіпсувати святкову атмосферу візиту. Наприклад, польські соціал-демократи заявили про намір провести мітинг на площі Ринок 9 вересня 1894 року. Аби спитати присутніх у Львові міністрів про хід виборчої реформи. Поліція прогнозовано таке зібрання проводити не дозволила, але сам намір свідчить про колосальні політичні зміни. Польські ліві під проводом Болеслава Вислоуха і ксьондза Стояловського використовували патріотичний запал у своїх інтересах. Повстанці Костюшка, відповідно, трансформувалися в їхніх публікаціях у повстанців-селян. А самих сучасних селян вони закликали створювати власні товариства і каси

взаємодопомоги, а не чекати допомоги від аристократів. Агітуючи польських селян відвідувати Виставку і оглянути Рацлавницьку панораму, ліві анонсували проведення у Львові великих зборів, щоб утворити спільну, антиаристократичну селянську організацію [Unowsky, 2005 : 74]. Простіше кажучи, так легко консерватистам, як у 1880 році, вже не було. І хоча лояльність населення до династії залишалася сильною, консерватисти вже не могли її конвертувати лише на свою користь.

Як і в 1880 р., організація візиту передбачала створення спеціальних комітетів в органах влади та інституціях, які мав відвідати цісар. А також тісну співпрацю між міською радою, крайовим віділом, залізницею Карла Людвіга та військовим командуванням. У 1894 р. до цього переліку додався ще й комітет Крайової виставки.

На львівському пероні Франца Йосифа зустріли вигуками «Niech żyje! Cesarz i Król nasz, Franciszek Józef I niech żyje! Mnohaja lita!», що, мабуть, мало свідчити про успіхи українсько-польського порозуміння в рамках «Нової ери». Так само і промова маршалка Євстахія Сангушка, в якій він говорив «від імені всіх без винятку мешканців краю», була виголошена польською та українською мовами. Цісар німецькою відповів, що задоволений співпрацею народів, які населяють край [[Б.а.]. *Podróż Najjaśniejszego Pana z Rzeszowa do Lwowa. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 206*].

Проте «національне» почало проявлятися ще в дорозі поїздом. Наприклад, преса писала, що «в Кракові поїздом почне опікуватися «служба польська», як машиніст, так і кондуктори» [[Б.а.]. *Przygotowania na przyjęcie Najjaśniejszego Pana. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 204*]. А «роздинкою» подорожі мав стати кавалерійський супровід потяга. На залізничних станціях по дорозі з Кракова до Львова цісаря зустрічали імпровізовані «кавалеристи» в костюмах польських повстанців-«кракусів» чи «селянської бандерії»¹ (від 300 до 900 учасників) [[Б.а.]. *Podróż Najjaśniejszego Pana z Rzeszowa do Lwowa. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 206*].

Публічний простір Львова теж більше тяжів до національної символіки. Наприклад, напис «Witaj nam, witaj miły gospodynie» тепер вінчав не якусь прикрасу на окремом заході, а головну міську триумфальну арку.

Під час прийому в Намісництві цісар особливу увагу приділив власне шляхті. При чому маршалек Сейму Євстахій Сангушко заявив, що в нових часах, коли шляхта перестала бути «військовою силою свого народу і захисником християнської цивілізації», вона не перестала працювати задля добра суспільства і залишається вірною трону. А цісар у відповідь сказав, що династія розраховує на «галицьку шляхту». Особливо промовистим є це ставлення на фоні прийому української делегації – не в перший день, і в товаристві різних професійних і культурних інституцій [[Б.а.]. *Przyjazd Monarchy. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 206*].

На самій Виставці концепція «українсько-польського порозуміння» була головною. Князь Адам Сапега говорив про солідарність «братніх народів». Член крайового віділу Дем'ян Савчак промовляв українською, запевняючи у вірності від імені українських товариств і «всього руського народу» [[Б.а.]. *Przyjazd Monarchy. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 206*]. Музична програма включала польські та українські композиції [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 207*]. Цісар зустрівся, зокрема, з селянами Жовківського повіту, а війт села Крехова (і ветеран 30-го полку піхоти) вітав його українською мовою – говорив про братерство з поляками, про свободу, яку гарантує цісар [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 208*].

Переважно це виглядало як старосвітська ідилія, коли польські аристократи Семенські-Левицькі зустрічають імператора в національних костюмах на порозі палацу, руські селяни в народних строях дякують за свободу, а рабини благословляють на івриті під час відкриття єврейського сиротинця [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 208*]. Однак були і ознаки «нових часів», коли національне домінувало над династичним – Стрільниця з «міської» організації стає все більш «польською». Поряд із погруддями Габсбургів з'явився пам'ятник Яну III Собеському, а крім львівських «стрільців» були делегати з Кракова і Познаня [[Б.а.]. *Najjaśniejszy Pan we Lwowie. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 207*].

За відгукми віденської преси, полякам вдалося представити політику «Нової ери» як свій успіх (а разом і тезу про власну цивілізаційну місію). З іншого боку, згадки про «баламутів і агітаторів, які не зіб'ють з вибраного шляху», свідчать про дещо складнішу ситуацію. Національна політика була скрізь – від прикрас балконів до шкіл, які трактувалися як твердині національного шкільництва [[Б.а.]. *Głosy prasy wiedeńskiej o robocie Najjaśniejszego Pana we Lwowie. 1894. Gazeta Lwowska. Nr. 209*]. Українці, які не належали до консервативного табору, критикували виставку за польськість (а не декларовану «крайовість»), і за те, що українці на ній

¹ Про вигляд подібного супроводу можна скласти уявлення за цим матеріалом: https://www.abebooks.com/servlet/BookDetailsPL?bi=20022293754&searchurl=an%3Dtadeusza%2Brybkowski%26sortby%3D17&cm_sp=snippet-_-srp1-_-image11.

були представлені, власне, як «галичани», а не частина великого народу з обох імперій [Осередчук, 2013 : 93-110].

Візит 13 вересня 1903 року був останнім і найкоротшим (близько 4 годин). Цісар перебував неподалік на військових маневрах і вирішив відвідати Львів. Програма відображала нові політичні реалії – гостре українсько-польське протистояння після сільськогосподарського страйку і початку боротьби за український університет у Львові. Лише урядова «Gazeta Lwowska» продовжувала писати про «різні верстви народу», тоді як польська преса наголошувала на позитивній ролі Франца Йосифа «після розборів Польщі» [[Б.а.]. Witaj nam, witaj miły Hospodynie! 1903. *Wiek Nowy*. Nr. 663].

Церква Юра, куди імператор запланував приїхати лише за особистим наполяганням митрополита Андрея Шептицького [[Б.а.]. Cesarz we Lwowie. 1903. *Wiek Nowy*. Nr. 663], була прикрашена переважно австрійськими і синьо-жовтими прапорами. Зрідка траплялися прапори Ватикану, а от польських чи прапорів краю не було взагалі. Натомість більшість споруд у місті (Галицька ощадна каса, готель «Жорж», Іпотечний банк) декоровано в біло-червоних польських кольорах. Багато присутніх у місті «щасливих підданих» були не львів'янами, при чому цього разу це були не лише руські селяни. Цього разу, крім звичної вже «громадянської варти», на площі Святого Юра була і окрема варта українців зі синьо-жовтими кокардами [[Б.а.]. Cesarz Franciszek Józef I we Lwowie. 1903. *Kuryer Lwowski*. Nr. 255].

Єврейська молодь так само організовано збиралася біля шкіл у святковому одязі, щоб привітати імператора, не розчинившись у загальному натовпі [[Б.а.]. Przygotowania na przyjazd Najj. Pana. 1903. *Gazeta Lwowska*. Nr. 209; [Б.а.]. Echa z robytu Najjaśniejszego Pana we Lwowie. 1903. *Gazeta Lwowska*. Nr. 210].

Якщо на подвір'ї церкви Святого Юра цісаря вітали члени греко-католицьких церковних братств, товариств «Зоря» і «Сокіл», вище духовенство, то біля Латинської катедрі – Рада міста Львова, члени Стрілецького товариства, вище римо-католицьке духовенство. Так, можна говорити і про те, що головний католицький храм міста поступово стає «національним» [[Б.а.]. Cesarz Franciszek Józef I we Lwowie. 1903. *Kuryer Lwowski*. Nr. 255].

Висновки. Як бачимо на прикладі п'яти візитів цісаря Франца Йосифа до Львова, культ імператора не втрачав актуальності навіть у часи поширення націоналізму і національних конфліктів в імперії. У 1880 р., коли неоабсолютизм змінився конституційною монархією, а вплив польських аристократів на політику виріс, Франц Йосиф постав у ролі гаранта міжнародного і суспільного порозуміння в краї. Ближче до кінця XIX століття, коли національне і соціальне напруження зростало, акцент почали робити на дотриманні громадянських прав і на стабільності (тим більше, що цісар не міг презентувати якоїсь національної ідеї, на відміну від російського імператора чи німецького кайзера).

Однією із ролей цісаря, який відвідував хворих, інспектував будівництва, допомагав нужденним, було те, що він емансипував своїх підданих. Українці та євреї були такими самими громадянами, як і польські аристократи. І протягом його правління вони ставали «видимими», зокрема, під час його візитів до Львова.

Історія цісарських візитів до Львова є одним із ключів до розуміння національного питання в Галичині. Наприклад, роль локальних (фактично польських) еліт у підготовці і проведенні візиту 1851 р. і пізніших, після отримання автономії – це непорівнювані речі. Якщо початково навіть функція намісника зводилася до того, щоб виконати написану у Відні програму, то пізніші візити ілюструють справжню самостійність місцевої влади у багатьох питаннях.

Українські еліти, які після «Весни народів» намагалися закріпити успіх, зі встановленням «шляхетської автономії» змушені були балансувати між демонстрацією максимальної лояльності до династії з одного боку та несприйняттям польського «стану посідання» (культурної та економічної гегемонії поляків у краї) з іншого. Наприклад, кожен візит – це відкрите питання щодо відвідин імператором церкви Святого Юра. На відміну від Латинської катедрі, теоретично наднаціональної, головний собор українців не був обов'язковим пунктом програми візитів Франца Йосифа. Та й сама українська репрезентація теж змінилася – після загострення російсько-австрійських стосунків русофілів відсунули вбік. І якщо місцева адміністрація ще пробувала грати на їхньому протистоянні з українофілами, то на такому рівні, як цісарський візит, їх не було помітно.

Репрезентація єврейської громади, практично непомітної у 50-х роках XIX століття, стала обов'язковим елементом пізніших цісарських візитів. Це і відвідини синагог, і аудієнції в намісництві.

Подяка. Висловлюю щире вдячність членам редколегії журналу за конструктивні поради, надані в процесі підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження і публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Unowsky, D.** (2005). *The pomp and politics of patriotism: imperial celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana. 2005. 270 p.
- Головата, Р.** (2020). Загальна крайова виставка Галичини [онлайн]. *Центр міської історії. Інтерактивний Львів*. Режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/exhibition-after-m/>
- Гор, І.** (2000). Візит Найяснішого цесаря. 120-та річниця приїзду Франца Йосифа I до Львова [онлайн]. *Поступ*. Режим доступу: http://postup.brama.com/000912/151_9_1.html
- Гуменний, В.** (2016). Як цесар у Львові гостював [онлайн]. *Фотографії старого Львова*. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/yak-tsisar-u-lvovi-hostyuvav/>
- Кісь, Н.** (2020). Цесар прибуває! Візити Франца Йосифа до Львова [онлайн]. *Центр міської історії. Інтерактивний Львів*. Режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/kaiser-visits/>
- Мандзюк, Д.** (2010). Жебраків вивезли з міста на таку відстань, щоб за три дні пішки не дійшли назад [онлайн]. *Газета по-українськи*. Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_zebrakiv-vivezli-z-mista-na-taku-vidstan-schob-za-tri-dni-pishki-ne-dijshli-nazad/354212.
- Осередчук, М.** (2013). Львів – Відень у кінці XIX – початку XX століття: візити представників Габсбурзької династії до Львова та їх відображення у пресі. *Архіви України, Вип. 4 (286)*. 93–110.
- [Б.а.]** (1903). Cesarz Franciszek Józef I we Lwowie. *Kuryer Lwowski*. Nr. 255. 1-2.
- [Б.а.]** (1903). Cesarz we Lwowie. *Wiek Nowy*. Nr. 663. 5–6.
- [Б.а.]** (1903). Echa z pobytu Najjaśniejszego Pana we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr. 210. 3.
- [Б.а.]** (1894). Glosy prasy wiedeńskiej o pobycie Najjaśniejszego Pana we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr. 209. 1-2.
- [Б.а.]** (1903). Kronika. *Gazeta Lwowska*. Nr. 209. 1-2.
- [Б.а.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 140. 1.
- [Б.а.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 143. 1.
- [Б.а.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 144. 1.
- [Б.а.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 145. 1.
- [Б.а.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 148. 1-2.
- [Б.а.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr.209. 1-3.
- [Б.а.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr.210. 1-2.
- [Б.а.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr.211. 1-3.
- [Б.а.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr.212. 1-3.
- [Б.а.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr.213. 1-3.
- [Б.а.]** (1894). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr. 207. 1-3.
- [Б.а.]** (1894). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska*. Nr. 208. 1-3.
- [Б.а.]** (1894). Podróż Najjaśniejszego Pana z Rzeszowa do Lwowa. *Gazeta Lwowska*. Nr. 206. 2-3.
- [Б.а.]** (1855). Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 22 czerwca 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 142. 1.
- [Б.а.]** (1855). Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 23 czerwca 1855. *Gazeta Lwowska*. Nr. 143. 1.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 241. 1-2.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 242. 1-2.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 243. 1-3.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 245. 1-2.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 246. 1-2.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 248. S. 1.
- [Б.а.]** (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska*. Nr. 250. 1.
- [Б.а.]** (1903). Przygotowania na przyjazd Najj. Pana. *Gazeta Lwowska*. Nr. 209. 3-4.
- [Б.а.]** (1894). Przygotowania na przyjęcie Najjaśniejszego Pana. *Gazeta Lwowska*. Nr. 204. 1-2.
- [Б.а.]** (1894). Przyjazd Monarchy. *Gazeta Lwowska*. Nr. 206. 3-5.
- [Б.а.]** (1851). Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska*. Nr. 234. 1-2.
- [Б.а.]** (1903). Witaj nam, witaj miły Hospodynie! *Wiek Nowy*. Nr. 663. 2.
- [Б.а.]** (1880). Е.В. Цѣсарь во Львовѣ. День другій. – Недѣля дня 31 серпня (12 вересня). *Діло*. Ч. 69. 2.
- [Б.а.]** (1880). Е.В. Цѣсарь Франць-Іосифь I во Львовѣ. День четвертий. – Вовторокъ дня 2 (14) вересня. *Діло*. Ч. 71. 2-3.
- [Б.а.]** (1880). Е.В. Цѣсарь Франць-Іосифь I въ русской академичной гимназіи. *Діло*. Ч. 69. 1–2.
- [Б.а.]** (1880). Его Величество Цѣсарь Франць Іосифь I во Львовѣ. *Діло*. Ч. 67. 1.
- [Б.а.]** (1880). Его Величество Цѣсарь Франць Іосифь I во Львовѣ. *Діло*. Ч. 68. 1–3.
- [Б.а.]** (1880). «Привѣтъ цѣсаря» через краевого Маршалка. *Діло*. Ч. 69. 1.

Назар Кись

Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины,
кандидат исторических наук, научный сотрудник (Украина)

«Лояльность верных народов». Манифестация национального патриотизма во время визитов императора Франца Иосифа во Львов

Аннотация. Цель статьи – на конкретных примерах (визитах императора Франца Иосифа) показать, как различные группы представляли город Львов, как это представление менялось со временем (от неоабсолютизма 50-х годов XIX века к широкой автономии начала XX века), какие социальные группы доминировали, как национальные общины боролись за право быть услышанным и как они выстраивали символические отношения между императором и подданными. **Методологическую основу исследования** составляют принципы историзма, объективности, системности. Используются общенаучные и специальные методы исследования: историографического анализа, обобщения, количественный, хронологический, ретроспективный. **Научная новизна** работы заключается в комплексном анализе состояния изучения вопроса в современной историографии и сопоставлении имеющихся данных с доступными свидетельствами того времени. **Выводы.** В течение почти 70 лет, с середины XIX до начала XX века, Галичина как часть империи Габсбургов прошла путь от жесткого администрирования из Вены к широкой автономии. В это время изменился характер отношений между основными национальными группами (поляками, евреями и украинцам). Эти группы, используя возможности, предусмотренные конституцией, развивались, презентовали себя перед властями, очерчивали символические границы «свой-чужой» и взаимодействовали между собой. Они также мобилизовали своих членов на определенные массовые мероприятия, такие как визиты императора или национальные демонстрации. К середине XIX века ритуал визитов императора в провинцию уже был отшлифованным до мелочей, как и символические роли правителя. Император был меценатом, военачальником, судьей, «отцом» и так далее. Галичина и Львов (как столица провинции) сначала просто перенимали эти ритуалы и символы. Однако со временем местные элиты начали формировать собственные программы, подчеркивать собственную символику, то есть активно участвовать в процессе. А имперские ритуалы стали образцом, на котором местные элиты строили свои традиции массовой политики. Традиции демонстраций, праздничной иллюминации, строительства триумфальных арок, военных оркестров и многое другое были заимствованы из имперского ритуала и адаптированы местными элитами к своим потребностям. Если мы поймем, как это работало на уровне «верные подданные приветствуют справедливого монарха», мы можем по-другому взглянуть на массовую политику начала XX века, когда улицы Львова стали сценой для политической драмы нового времени.

Ключевые слова: визит, массовая политика, репрезентация, ритуал, символическая роль, император.

Nazar D. Kis'

I.Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine
PHD (History), Research Officer (Ukraine)

«Loyalty of Faithful Peoples». Manifestation of National Patriotism During the Visits of Emperor Franz Joseph to Lviv

Abstract. The article focuses on concrete examples - the visits of Emperor Franz Joseph, and how the city of Lviv presented itself. And how this representation has changed over time - from the neo-absolutism of the 50s of the XIX century to the broad autonomy of the early XXth century. What social groups dominated, how national communities fought for the right to be heard. How they built a symbolic relationship between the emperor and his subjects. **The methodological basis of the study** comprises the principles of historicism, objectivity and systematics. General scientific and special research methods were used in solving the set tasks: historiographical analysis, generalization, quantitative, chronological, retrospective. **The scientific novelty** of the work lies in a comprehensive analysis of the state of study of the issue in modern historiography and comparison of existing data with the available evidence of the time. **Conclusions.** For almost 70 years, from the mid-nineteenth to the early twentieth century, Galicia as part of the Habsburg Empire went from brutal rule from Vienna to broad autonomy. At the same time, the nature of relations between the main national groups (Poles, Jews and Ukrainians) changed. These groups, using the opportunities provided by the constitution,

developed and represented themselves to the authorities, delineated symbolic boundaries, interacted with each other. They also mobilized their members for certain mass events, such as the emperor's visits or other national demonstrations. By the middle of the nineteenth century, the ritual of emperor's visits to the province had already been practiced, as had the symbolic roles of the emperor. He was a philanthropist, military leader, judge, "father" etc. Galicia and Lviv (as the capital city of the province) in the beginning were simply recipients of these rituals and symbols. However, over time, local elites began to form their own programs, emphasize their own symbols, that is, actively involved in this process. And this activity is important for understanding the history of the region at that time. Especially when you consider that imperial rituals have become a model on which local elites built some national traditions of mass politics. The traditions of demonstrations, festive illumination, construction of triumphal arches, military orchestras and much more were borrowed from the imperial ritual and adapted by local elites to their needs. If we understand how it worked at the level "faithful subjects greet a just monarch", we can look differently at the mass politics of the early twentieth century, when the streets of Lviv became a stage for the political drama of modern times.

Key words: emperor, visit, ritual, mass politics, representation, symbolic role.

References:

- Unowsky, D.** (2005). *The pomp and politics of patriotism: imperial celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana. 2005. 270 p. [in English].
- Holovata, R.** (2020). Zahal'na kraiova vystavka v Halychyni [The General Regional Exhibition of Galicia (in Ukrainian)] [Online]. *Center for Urban History. Lviv Interactive*. Available from: <https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/exhibition-after-m/> [Accessed: 30.11.2020]. [in Ukrainian].
- Hor, I.** (2000). Vizyt Naiiasnishoho tsisaria. 120-ta rachnetsia pryizdu Frantsa Yosyfa I do L'vova [Visit of the Emperor. 120th anniversary of the arrival of Franz Joseph I in Lviv (in Ukrainian)] [Online]. *Postup - Progress*. Available from: http://postup.brama.com/000912/151_9_1.html [Accessed: 30.11.2020]. [in Ukrainian].
- Humennyi, V.** (2016). Yak Tsisar u L'vovi hostiuvav [How the emperor visited Lviv (in Ukrainian)] [Online]. *Fotografii staroho L'vova – Old Lviv Photos*. Available from: <https://photo-lviv.in.ua/yak-tsisar-u-lvovi-hostiuvav/> [Accessed: 30.11.2020]. [in Ukrainian].
- Kis', N.** (2020). Tsisar prybuvaie! Vizyty Frantsa Yosyfa do L'vova [The Emperor is coming! Franz Joseph's Visits to Lviv (in Ukrainian)] [Online]. *Center for Urban History. Lviv Interactive*. Available from: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/kaiser-visits/> [Accessed: 30.11.2020]. [in Ukrainian].
- Mandziuk, D.** (2010). Zhebrakiv vyvezly z mista na taku vidstan', shchob za try dni pishky ne diishly nazad [The beggars were taken out of the city at such a distance that in three days they could not walk back (in Ukrainian)] [Online]. *Hazeta po-ukrains'ky – Newspaper in Ukrainian*. Available from: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_zebrakiv-vivezli-z-mista-na-taku-vidstan-schob-za-tri-dni-pishki-ne-dijshli-nazad/354212. [Accessed: 30.11.2020]. [in Ukrainian].
- Oseredchuk, M.** (2013). L'viv – Viden' u kintsi XIX – na pochatku XX stolittia: vizyty predstavnykiv Habsburz'koi dynastii do L'vova ta yikh vidobrazhennia u presi. [Lviv - Vienna in the late 19th and early 20th centuries: visits of representatives of the Habsburg dynasty to Lviv and its reflection in the press (in Ukrainian)]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, Vyp. 4 (286). 93-110. [in Ukrainian].
- [B.a.]** (1903). Cesarz Franciszek Józef I we Lwowie. *Kuryer Lwowski – Lviv Courier*. Nr. 255. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]** (1903). Cesarz we Lwowie. *Wiek Nowy – New Age*. Nr. 663. 5–6. [in Polish].
- [B.a.]** (1903). Echa z pobytu Najjaśniejszego Pana we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 210. 3. [in Polish].
- [B.a.]** (1894). Glosy prasy wiedeńskiej o pobycie Najjaśniejszego Pana we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 209. 1-2. [in Polish].
- [B.a.]** (1903). Kronika. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 209. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 140. 1. [in Polish].
- [B.a.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 143. 1. [in Polish].
- [B.a.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 144. 1. [in Polish].
- [B.a.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. 1855. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 145. 1. [in Polish].
- [B.a.]** (1855). Monarchya Austryacka. Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 148. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]** (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr.209. 1–3. [in Polish].

-
- [B.a.]. (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr.210. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr.211. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr.212. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1880). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr.213. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1894). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 207. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1894). Najjaśniejszy Pan we Lwowie. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 208. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1894). Podróż Najjaśniejszego Pana z Rzeszowa do Lwowa. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 206. 2–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1855). Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 22 czerwca 1855. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 142. 1. [in Polish].
- [B.a.]. (1855). Podział czasu Jego ces. i król. Apostolskiej Mości we Lwowie dnia 23 czerwca 1855. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 143. 1. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 241. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 242. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 243. 1–3. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 245. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 246. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 248. S. 1. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Przegląd. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 250. 1. [in Polish].
- [B.a.]. (1903). Przygotowania na przyjazd Najj. Pana. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 209. 3–4. [in Polish].
- [B.a.]. (1894). Przygotowania na przyjęcie Najjaśniejszego Pana. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 204. 1-2. [in Polish].
- [B.a.]. (1894). Przyjazd Monarchy. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 206. 3–5. [in Polish].
- [B.a.]. (1851). Sprawy krajowe. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*. Nr. 234. 1–2. [in Polish].
- [B.a.]. (1903). Witaj nam, witaj miły Gospodyni! *Wiek Nowy – New Age*. Nr. 663. 2.
- [B.a.]. (1880). Y.V. Tsisar vo L'vovi. Den' druhyi. – Nedilia dnia 31 serpnia (12 veresnia) [H.M. Caesar in Lviv. Day 2. – Sunday, August 31 (September 12)]. *Dilo - Deed*. Ch. 69. 2. [in Ukrainian].
- [B.a.]. (1880). Y.V. Tsisar Frants Yosyf I vo L'vovi. Den' chetvertyi. – Vivtorok dnia 2 (14) veresnia [H.M. Caesar Franz Josef I in Lviv. Day 4. – Tuesday, September 2 (14)]. *Dilo - Deed*. Ch. 71. 2–3. [in Ukrainian].
- [B.a.]. (1880). Y.V. Tsisar Frants Yosyf I v ruskoj akademichnoi hymnazii [H.M. Caesar Franz Josef I in ruthenian academic gymnasium]. *Dilo - Deed*. Ch. 69. 1-2. [in Ukrainian].
- [B.a.]. (1880). Yeho Vekychestvo Tsisar Frants Iosyf I vo L'vovi [His Majesty Caesar Franz Josef I in Lviv]. *Dilo - Deed*. Ch. 67. 1. [in Ukrainian].
- [B.a.]. (1880). Yeho Vekychestvo Tsisar Frants Iosyf I vo L'vovi [His Majesty Caesar Franz Josef I in Lviv]. *Dilo - Deed*. Ch. 68. 1-3. [in Ukrainian].
- [B.a.]. (1880). "Pryvit tsiaria" cherez rhaievoho Marshalka ["Caesar's greeting" by regional speaker of the Diet]. *Dilo - Deed*. Ch. 69. 1. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 06.01.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.02.2021 р.